

Kitap Değerlendirmesi

Mit, Ritüel ve Söz
Yazar: Jack GOODY
(Küre Yayınları, 2017)

Dr. Elmas Karakaş

Dünyanın önde gelen antropolog ve tarihçilerinden Jack Goody'nin sosyal antropoloji, tarih gibi alanlarda yazmış olduğu kitaplarından büyük bir kısmı Türkçeye kazandırılmıştır. Bunlardan biri de 2010 yılında *Myth, Ritual and the Oral* adıyla yayımlanan ve 2017 yılında Damla Sezgi tarafından Türkçeye kazandırılan *Mit, Ritüel ve Söz* isimli kitabıdır. Eser Küre yayınları tarafından basılmıştır.

Kariyerinin büyük bir bölümünü Kuzey Gana, LoDagaa'daki Bagre mitini kaydetmeye adanmış olan Goody, mitin ilk derlemesini 1972 yılında *The Myth Of The Bagre* adıyla yayımlamıştır. Fakat zaman içinde teknolojik gelişmelerle birlikte ses kayıt cihazlarının ortaya çıkması Goody'e miti tekrar tekrar kayda alma imkânı tanımış; kayıt sonucu ortaya çıkan veriler yazarı genel mit tanımları üzerinde düşünmeye itmiştir. Bununla birlikte yazısız toplumlara özgü diğer sözlü kültür unsurları da tartışılmış; yazar yerinden ettiği bazı kavramlar için yeni önerilerde bulunmuştur. Bu anlamda alan araştırmacılarına farklı bir bakış açısı sunan bir kitap olduğu söylenebilir.

Mit, Ritüel ve Söz içerik olarak 9 ana bölümden ve ekler kısmında bulunan Kuzey Gana'daki halk hikâyelerinden oluşmaktadır. *Giriş* bölümü yazarın Bagre miti özelinde genel mit tanımlarını

tartıştığı bölümdür. Mitler ve ritüeller Avrupa merkezli dünya görüşünün dışında yer alan anlatılar olarak ilkel toplumların özellikleri olarak tanımlanmışlardır. Kabaca irrasyonel olarak nitelendirilen bu anlatılar temellerinde belirli bir mantıkî sistem barındırmakta; dahası “ilkel” olarak adlandırılan bu toplumlar kendi ritüellerini rasyonel ve irrasyonel olarak ayırmaktadır. Dolayısıyla Batı merkezli bir bakış açısıyla mitlerin ya da ritüellerin kesin tanımlarından bahsetmek mümkün değildir. Olsa olsa mitlerin özelliklerinden bahsedilebilir. Bu ayrımla esere giriş yapan yazar bundan sonra genel mit tanımlarını tartışmaya açar. Tanımlardan ilki, mitleri her şeyin başlangıcını anlatan hikâyeler olarak sınırlandırır. Fakat bu, anlatıyı tek bir forma indirgediğimizde mümkün olabilir. Anlatının çeşitlemeleri başlangıca dair farklı veriler sunabilir ama ortak bir çerçeve içerisinde gerçekleşir. Anlatılar yazılı olarak ilerlemediği için de gerçek anlatıya ulaşma imkânsızdır. Burada kaçınılmaz olarak şu soruyu sormak gerekecektir: Esas anlatı hangisidir? Üstelik bu çeşitlemeler, kitabın ilerleyen bölümlerinde üzerinde genişçe durulacağı üzere anlatıda kökten değişikliklere sebep olabilecek düzeydedir.

İkinci tanım olarak miti doğaüstü öğelerle açıklamaya çalışan ve onu bir çeşit mitolojiye dönüştüren tanımlardan bahsedilebilir. Lévi-Strauss tek bir mitin sosyal ve aşkınsal yönü üzerinde inceleme yaparken zamanla kıtalar arası dönüşümünü de içine alacak şekilde genişletmiştir. Birçok kaynaktan derlenerek oluşturulmuş bu bütüncül tek mit, mitoloji olarak tanımlanmaktadır. Mitler kıtalararası farklılıklar gösterebilir.

Kimileri ise herhangi bir hikâyenin farklı varyasyonlarını mit olarak tanımlar. Strauss aynı kültür alanından çıkan bütün varyasyonların birbirinin çeşitlemesi olduğunu varsayar. Yapısalcı analizler de temelde bu görüşten hareketle mitlerin temelinde bulunduğunu varsaydığı yasaları bulmaya çalışır. Yazar ise Bagre mitinde yaşadığı deneyimden hareketle mitin tek bir dünya görüşünün değil, anlatıcıdan anlatıcıya farklılık gösteren ve çeşitlenen bir deneyimin ürünü olduğunu söyler. Strauss’un yapısalcı metodunun yazılı olmayan ve çeşitlemeleriyle değişen sözlü anlatılara cevap vermesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü Bagre

örneğinde olduğu gibi her anlatı öncekinin tekrarı ya da çeşitlemesi değil anlatıcı tarafından yeniden üretimidir. Bu da aslında anlatının herhangi bir örneği ile muhatap olunduğunu gösterir. Yazar Gana’da yaptığı çalışmalarda aşkınsal dünyaya dair anlatıların zaman içindeki sürekliliğinden ziyade imgelemin serbestisi içinde çeşitlenen bir anlatı tipinin dikkatini çektiğini söyler.

Eserin birinci bölümünde ise ritüel ve din terimleri tartışmaya açılır. Bu iki terimle ilgili olarak sosyal bilimlerde Durkheim’ın görüşleri esas kabul edilmektedir. Durkheim tüm halkları radikal bir biçimde kutsal ve profan olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Aynı karşıtlığı din ve büyü arasında da kurmaktadır; fakat alan araştırması bu tür sınıflandırmaların itibarlığını göstermektedir. Yine Taylor dinin bir çeşit animizm olduğunu söyleyecektir. Birçok noktadan eleştiriye açık olan bu görüşün yanında Radcliff-Brown din ve büyü odağında, dini alana ait olmayan eylemlere ritüel adını verir. Ritüeli büyüsel olana yaklaştıran bu tanım yazar tarafından eleştirilir. Goody’e göre, diğer tüm Avrupa merkezli yaklaşımlar gibi bu yaklaşım da tasarlanan bir kalıbın Batı dışı diğer toplumlara giydirilmek istenmesidir. Araştırmacılar gözlemedikleri eylemlerin sembolik anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışırken edimcinin verdiği verilerle değil, daha çok kendilerinin yükledikleri anlama ilgilidirler.

İkinci bölüm genel bir ifade ile “sözlü literatür” olarak tanımlanan mitler ve yazarın verdiği isimle “standartlaşmış sözlü formlar” üzerinde yürütülmüştür. Sözlü verimler için “literatür” kelimesinin kullanılması –her ne kadar o alanda üretilmiş bütün verimleri ifade eden bir kelime olarak kullanılageliyor olsa da- tartışılması gereken bir konudur. Zira, literatür kelimesi “litera” (harf) kökünden gelmesi dolayısıyla yazılı kültürle ilişkiyi işaret etmektedir. Bu yüzden yazar, yazısız toplumlarda ortaya çıkan bu verimler için “standartlaşmış sözlü formlar” tanımı önermektedir. Kitap boyunca da, yazının bulunmadığı toplumlarda görülen anlatılar için bu tanımı kullanır. Yazılı toplumlarda ise literatür kelimesini kullanmaya devam eder. Bu bölümde dikkat çektiği diğer husus, bu toplumlarda halk hikâyelerinin konumudur. Çoğunlukla çocuk literatüründe değerlendirilen bu anlatılar, anlatının ortaya

çiktiğı toplumlarda zaman zaman mitlerle karıştırılmıştır. Ancak dışarıdan bakan bir gözlemci aradaki farkı ayırt edebilir.

Sözlü formlar, yazının genel geçer olarak yayıldığı döneme kadar hakim türler olmuşlardır. Yazıyla kayıt altına alınan formların değişime uğramaları minimuma inmiştir. Bunun diğer bir etkisi ise, yatay düzlemde değişimin yavaşlamasının dikey düzlemde retoriğe imkân sağlamasıdır. Bu anlamda destanlardan da söz etmektedir. Sözlü kültürlerin bir özelliği olarak görülen destanların aslında savaşçı toplumların edebî verimleri olduğu görülmüştür. Halk hikâyeleri de ilkel toplumların düşünce yapılarını ele veren anlatılar olmaktan uzaktır. Alan tecrübeleri bu anlatıların daha çok çocuklar için olduğunu kanıtlamıştır. Halk hikâyelerine dair bu değini, “Halk Hikâyesi ve Kültürel Tarih” başlıklı bölümde tekrar gündeme gelecektir. Yazısız sözlü kültürlerdeki bu türlerle eşlik eden performanslardan da söz etmek gerekecektir. *“Her türün kendine has bir performans bağlamı, mekânı, zamanı, oyuncularını ve amaçları bulunmaktadır”* (Goody 2017: 68). Bu bölümde tekrar sınırları çizilen sözlü formlar eserin dördüncü bölümünde de tartışılmaya devam edilir. Tartışma sözlü kültürlerin nesilden nesile değişmeden aktarılmasına dair kanıya yöneliktir. Yazarın LoDagaa’daki 20 yılı aşan Bagre tecrübesi bunun kanıtı niteliğindedir. Çeşitlemeler dünya görüşünün değişmesi düzeyindedir. Aynı değişim diğer formlarla birlikte din ve ritüellerde de görülmektedir. Topluluklar arasındaki coğrafî uzaklık ile ritüellerin uygulanış aralığı arasındaki süre değişimi zorunlu kılmaktadır; çünkü tümüyle yazısız bu toplumlarda yazının kayıt altına aldığı bir biçim yoktur.

Tüm bu tartışmalardan sonra, altıncı bölümde yazarın teorisine zemin hazırlayan Bagre mitine doğru gelinmektedir. Kabile ya da küçük devletler şeklinde örgütlenen ilkel toplumlarda üç ana kategori bulunmaktadır: İnsanlar, hayvanlar ve tanrılar. Tüm sözlü kültür ürünleri de bunlar etrafında dönmektedir. Bagre miti de bunlardan biridir. Goody bu miti ilk olarak 1949 yılında yazılı olarak kayıt altına almıştır. Yazar burada şu soruyu sorar: *“Bagre’nin sosyal bilimler ve genel olarak beşerî bilimler açısından önem teşkil ettiğini neden düşünmeliyiz?”* (s. 121)

Yedinci bölümde “Tüm Çeşitliliğiyle Bagre” başlığında ele alınan Bagre, LoDagaa ve çevresindeki yöre halklarının kurmuş olduğu gizli bir örgütlenmedir. Burada belirli ritüellerle icra edilen Bagre’nin ses kayıt cihazlarıyla elde edilen çeşitlemeleri belirli bir anlatıyla toplumsal yapı arasında bağ kuran kanıyı kırmaktadır. Böyle bir durumda seçilecek herhangi bir anlatı, anlatılar içinde yer alan herhangi bir anlatı (bir bütünün parçası ya da merkezi olmayıp) olacağından anlamsal bir öz aramak çok da mümkün olmayacaktır. Küçük değişikliklerle ilerleyen değil, sürekli üretilen bir kültür söz konusudur.

Sekizinci bölüm, sözlü kültürler ve yazı ilişkisine dairdir. Yazar burada kışkırtıcı bir görüş bildirir. Jack Goody’e göre anlatisallık, kurgusallık sözlü kültürlerin önde gelen özelliklerinden değildir. Bunlar daha çok yazılı kültürlerle ilişkilidir. Sözlü kültürler daha çok ritüel ve seremonileri odağa alır. Bu anlamda roman türünün ortaya çıkışını örnek verir. Yazının yaygınlaştığı ve matbaanın ortaya çıktığı dönemde söz konusu edilen roman türü ile birlikte mitler yerini romana bırakmıştır. Yazar görüşünü, romanın Avrupa ile eşzamanlı olarak Çin’de ortaya çıkmasıyla desteklemektedir. Buradan hareketle kurgusal türlerin sözlü kültürlerle has özellikler olmadığı söylenebilir.

Yazı ve söz arasındaki ilişkiye dair değinilen son husus, yazının hafıza üzerindeki etkisine dairdir. Sözlü kültürlerde yer alan çoğunlukla anlatıya eşlik eden bir melodi ya da ritmik yapı ile sağlanan bir düzenle hafızaya alınan anlatılar, yazının egemenliği ile birlikte yerini hikâye ve roman gibi daha uzun metinlere bırakmıştır.

Jack Goody’nin bu kitabı antropolojinin genel kabullerini sorgulamakla birlikte Bagre mitinde yaşadığı alan tecrübesi ile birlikte yeni öneriler de sunabilen bir kitap olması dolayısıyla dikkate değer görünmektedir. Kitap, ön kabullerle alana yönelmenin yanıltıcılığını işaret etmesi ve bunu bir tecrübeyle desteklemesi bakımından da öneme haizdir. Jack Goody’nin pek çok kitabında olduğu gibi *Mit, Ritüel ve Söz*’de de kültür bilimiyle uğraşan Türkiye akademisyenlerini ufuk açıcı tartışmalar beklemektedir.